

1. Бекхерст Д. Философия деятельности / Бекхерст Д. // Вопросы философии. – 1996. – № 5. – С. 72–79.
2. Бердяев Н. О назначении человека / Н. Бердяев. – М., 1993. – 371 с.
3. Бердяев Н. Философия свободы – смысл творчества / Н. Бердяев. – М., 1990. – 605 с.
4. Камю А. Бунтующий человек / А. Камю. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
5. Лобковец Н. Что такое “личность”? / Н. Лобковец // Вопросы философии. – 1998. – № 2. – С. 54–65.
6. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М., 1954. – Т. 42. – С. 41–174.
7. Никитин Е. П. Самоутверждение человека / Е. П. Никитин, Н. Е. Харламенкова // Вопросы философии. – 1997. – № 9. – С. 96–117.
8. Новиков Б. В. Творчество и философия / Б. В. Новиков. – К., 1989. – 165 с.
9. Соболь О. Н. Постмодерн і майбутнє філософії / О. Н. Соболь. – К., 1997. – 185 с.
10. Тульчинский Г. Л. Самоубийство : Слово и тело постмодернизма от феноменологии невменяемости к метафизике свободы / Г. Л. Тульчинский // Вопросы философии. – 1998. – № 3. – С. 35–54.
11. Штирнер М. Единственный и его собственность / М. Штирнер. – С. Пб., 1997. – 254 с.
12. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 528 с.

The article is devoted to the displays of numerous and various forms of self-realization of personality. In them creative potencies of man open up, its freedom as endless possibility turns out. Modern ethics researches on noted problematicou are analysed.

Keywords: *freedom, self-realization, creation, self-creation.*

УДК 165.742: 17

ББК 87.7.732.5

Марія Сисак

ЦІННІСНА ОСНОВА СВІТСЬКОГО ГУМАНІЗМУ

У статті аналізується історичний розвиток і становлення світського гуманізму з погляду формування його ціннісних основ. Розкривається складна, суперечлива природа цінностей, їх антиномічність і можливі спотворення. Виокремлено основні критерії формування гуманістичних цінностей у моральній діяльності особистості.

Ключові слова: *гуманізм, світський гуманізм, цінність, любов до життя, милосердя, гідність, свобода.*

Розвиток українського суспільства визначає необхідність дослідження морального змісту цінностей світського гуманізму. У зв'язку із цим актуальність заявленої теми пов'язана з необхідністю більш глибокого розуміння аксіологічних підстав світського гуманізму, самого його існування в моральній культурі особистості, оскільки постмодерністська і релігійно-консервативна критика намагається довести ідею краху гуманізму, зникнення його з громадського та духовного життя.

Дегуманізація суспільного життя, поява нових, цього разу не локально вибіркових, а глобальних загроз, що ставлять під сумнів саме існування людської цивілізації, спричинили істотні зміни суспільної свідомості, які, зокрема, проявилися в роздумах щодо можливостей раціонально визначати подальшу долю людства.

Ще одним важливим чинником актуальності дослідження є та обставина, що сфера духовних потреб переживає трансформацію, а тому моральна культура людей сприяє збереженню гуманістичних цінностей життя, таких як уважне ставлення до почуття власної гідності особистості.

Проблема морального змісту гуманістичних цінностей та основних положень світського гуманізму має давню традицію вивчення. Вони були предметом рефлексій у працях як істориків філософії, етики, так і представників широкого кола інших соціогуманітарних наук – етиків, правознавців, культурологів, які аналізували гуманізм як специфічне явище духовного і суспільного життя в його цілісності або ж конкретних проявах.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної філософської думки провідними дослідниками проблем цінностей гуманізму є Т. Аболіна, М. Дойчик, В. Єфіменко, М. Кашуба, В. Ларіонова, О. Левицька, Л. Левчук, М. Лука, В. Лук'янець, В. Малахов, В. Нападиста, В. Панченко, М. Попович, М. Рогожа, В. Сіверс, О. Шинкаренко.

Сучасна етична наука гостро потребує амбівалентних, різнобічних оцінок, дискусій навколо проблематики світського гуманізму та його аксіологічних підстав. Це сприятиме аналізу цього феномену в його складному, надто специфічному розвитку в контексті новітньої української та світової етики.

Світський гуманізм належить до основних моральних принципів і водночас є аксіологічним, він співвіднесений з людиною і фіксує значущість відносин, процесів, дій і явищ стосовно індивіда. Оціночний характер поняття “гуманізм” яскраво репрезентується у визначенні І. Фролова: “Гуманізм – сукупність поглядів, що виражає повагу до гідності та прав людини, її цінності як особистості, турботу про благо людей, їх усебічний розвиток, створення сприятливих умов суспільного життя” [1, с. 103].

Поняття “цінність” існує в науковому обігу для позначення об'єктів і явищ, що є значущими в життєдіяльності суспільства, соціальних груп та окремих індивідів, наприклад, мотивів, принципів, норм вчинків і поведінки людей. Слід наголосити, що значний внесок у спеціальне дослідження цінностей у межах етики здійснив А. Здравомислов, розглядаючи їх крізь призму духовного життя, у взаємозв'язку з потребами та інтересами, вважаючи, що “духовні прагнення, ідеали, принципи, норми моральності належать не стільки до сфери дії інтересів, скільки до галузі цінностей” [2, с. 1].

У межах різноманітних підходів щодо класифікацій, визначень поняття цінності налічується понад сто дефініцій. У дослідженні не ставимо собі за мету здійснити порівняльний аналіз її різних інтерпретацій, нам необхідно обрати таке твердження, яке найбільш адекватно й чітко дозволить побачити різні форми зв'язків цінностей і гуманізму.

Гносеологічно всю різноманітність цінностей можна поділити на два типи – суб'єктні та предметні цінності, що виступають двома взаємодоповнювальними протилежностями. Зважаючи на такий поділ, вважаємо, що варто розглядати цінність як предмет або мету будь-якого морального інтересу, бажання чи потреби людської істоти, де аксіологічна сутність світського гуманізму проявляється в характері реального взаємозв'язку цінності та гуманності. Система особистісних цінностей, обумовлена відповідними інтересами і потребами, а тому може включати як гуманні, так і антигуманні компоненти. Якщо вести мову загалом, то все гуманне цінне, але не все цінне гуманне. Однак інколи деякі цінності одних індивідів, що розуміються ними як гуманні, виявляються антигуманними для інших. Тут слід завжди здійснювати практичну диференціацію самих цінностей.

Світський гуманізм – поняття інтегральне, ядром його є людина. Якщо розглядати окремим питанням гуманістичні цінності сучасної культури, то головною їх ознакою є наявність позитивних для людства якостей, властивостей, можливість застосовувати ці цінності на загальне благо. “Таким чином, моральна сфера гуманістичних цінностей складається з того, що є людяним та позитивним безпосередньо в самій людині, та визнається цінним у вигляді комбінації моральних якостей” [4, с. 2].

Метою світського гуманізму є моральна соціалізація молодого покоління на основі переконання в безмежних можливостях людини, у захисті її прав на щастя. “Лише суспільство, вільне від ідеологічних, групових, класових і національних обмежень, багате матеріально, соціально та духовно, суспільство високої культури, гуманізму здатне стати тим соціальним середовищем, у якому людина дійсно може стати мірою всіх речей. Таке суспільство прийнято називати цивілізованим” [5, с. 165].

Однозначного визначення категорії гуманістичних цінностей у філософсько-етичній думці не існує. Відповідно до філософських шкіл існують такі підходи до вивчення зазначеної проблеми: онтологізм, культурно-історичний релятивізм, соціологізм, натуралістичний психологізм, персоналістичний онтологізм, трансценденталізм. Саме ж поняття гуманістичних цінностей можна трактувати як певні, засновані за правилом людяності та спрямовані на благо людства переконання, уявлення, норми та принципи, за якими треба діяти. Хоча, як зазначає Ф. Хайек, “гуманістичні цінності... дібрані в процесі біологічної або культурної еволюції, можуть мати величезне значення для згуртованості розвинутого суспільства...” [6, с. 88].

В. Кувакін виокремлює такі види гуманістичних цінностей: екзистенційні цінності, безпосередньо пов’язані із самим життям людини; загальносоціальні; політичні; юридичні; моральні; естетичні; цінності пізнання. Крім того, є особлива категорія цінностей, що отримали назву імовірнісних цінностей трансубстанціальних комунікацій, до яких належать ціннісні припущення щодо об’єктивних субстанціальних реальностей [7, с. 183].

В основі гуманістичних цінностей лежить шкала “людяно – нелюдяно”. Усе, що відповідає і не протистоїть людяності, стає цінністю гуманістичного світогляду. Все, що протистоїть або складається з поєднання позитивного та негативного, заслуговує на тлумачення як псевдо-, або квазіцінностей. Унаслідок цього утворюються три сфери:

- сфера цінностей;
- сфера псевдоцінностей;
- сфера антицінностей [4, с. 3].

Відповідно до такого трактування гуманістичні цінності включають у себе чимало загальнолюдських моральних засад, серед яких найбільш значимими є: колективізм – індивідуалізм, цінність людського життя, права людини, свобода, рівність, справедливість, патріотизм. Вартим уваги залишається той факт, що в різних політичних режимах та системах, а також різних історичних епохах одні й ті ж гуманістичні цінності набувають відмінного, інколи навіть протилежного змістового трактування та смислового навантаження.

Найвищою цінністю в контексті світського гуманізму є людське життя. Життя – це не тільки фізичне існування, а боротьба за найбільш повне розкриття творчих можливостей людини, використання її творчих сил на благо суспільства. Гідність життя, його вищий сенс визначаються не тільки людиною, а і соціокультурними обставинами. Повнота життя залежить від міри свободи та усвідомлення свого обов’язку перед кимось чи перед чимось. “Життя – цінність тому, що воно є основною формою, способом, якістю, станом і процесом, у якому, на основі якого й за допомогою якого ми можемо проявляти, реалізовувати, викликати до діяльного буття, виявляти всю нашу людяність, усі наші позитивні якості, а також усі інші людські цінності. Людське життя стає безмежною, універсальною цінністю” [8, с. 189].

Вітчизняний науковець О.Б. Радченко звертає увагу на те, що реалії XXI століття виявляють потребу в переосмисленні цінності людського життя, відродженні людини як цінності на протигагу звуженому, фрагментарному, стандартизованому її образу. “Сучасна західна цивілізація плекає канон людини в розумінні “бізнесмен” (у вузькому, менш жорсткому варіанті – “бізнесвумен”). Це людина роботи – homo faber, критерієм успішності якої є прибуток, місце в службовій ієрархії, вміння себе подати та “продати”. Людина може перетворитися на інструмент здобування матеріальних благ та владних переваг, входячи в сучасну “касту надлюдей”, які концентрують світові чи національні ресурси та владу. Проте це – девіація: для досягнення позиції надлюдини Інший, людські спільноти, іноді – все людство, природа переводяться на рівень об’єкта” [9, с. 276].

Цінність людинолюбства засаднича у світському гуманізмі, адже без нього не можуть бути реалізовані основоположні засади. Людинолюбство – глибоке усвідомлен-

ня любові до людини і людства. Давньокитайський гуманіст Конфуцій говорив: “Як може шляхетний чоловік користуватися цим ім’ям без гуманності? Благородна людина ні на годину не розлучається з людинолюбством, у метушні і в руйнуванні воно неодмінно з нею” [10, с. 119]. Антигуманні прояви, такі як егоїзм, ненависть, злість, повинні бути поборені за допомогою духовного багатства, тих культурно-аксіологічних установок, які людина засвоїла в процесі морального виховання або самовиховання. “Добро має себе захищати від зла, а не бути об’єктом приниження з боку зла” [11, с. 50]. З такими міркуваннями тісно пов’язане сформульоване Г. Гівшвілі так зване “золоте правило гуманізму”: “Оскільки всі люди рівні та незалежні, жоден з них не повинен завдавати шкоди життю, здоров’ю, свободі або власності іншого” [12, с. 30].

Одними з найбільш загальних цінностей гуманізму є поняття добра, милосердя, які охоплюють усю сукупність дій, принципів і норм моральної поведінки. Поняття “милосердя” є плюралістичним і має глибокі філософські, релігійні, етичні, культурологічні корені. “Милосердя – це один із досить самостійних сенсорних механізмів, що зберігаються у сучасних людей у формі несвідомих стимулів поведінки” [13, с. 44]. Філософська основа розуміння милосердя закладена в працях стародавніх мислителів Арістотеля, Конфуція, Піфагора, Платона, Сократа та ін.

Наявність милосердя є безперечним фактом, безсумнівним доказом того, що людина належить до співтовариства розумних істот, які створюють культурний пласт буття. “Якщо прибрати декорації, за ними всі ми однакові – здатні до милосердя, а значить, все ще здатні бути людьми” [14, с. 45]. З милосердям часто асоціюють такі поняття, як “благодійність”, “альтруїзм”, “самотрансценденція”, що відображають різні аспекти цього явища. Так, відрізняючись від благодійності, милосердя вимагає не тільки щедрості, але духовної чуйності і моральної зрілості.

Милосердя не може бути викликане будь-якими закликами або інструкціями. Однією з його заповідей є вимога самозречення, жертвності. Милосердя є виключно людською здатністю виходити за межі особистих інтересів, воно просякнуто любов’ю і щирістю. Адже повага та увага до особистості має поширюватися на всіх людей однаковою мірою.

Наступними цінностями світського гуманізму постають гідність і свобода особистості. Темі гідності приділяється багато уваги як в історії розвитку гуманістичної думки, особливо в епоху Відродження, так і в сучасних гуманістичних дослідженнях. Адже гуманізм був покликаний захищати й відстоювати гідність особистості як пріоритетної цінності. П. Куртц вважає, що кожний індивід від народження наділений гідністю “або... до нього слід ставитися так, нібито він нею реально володів” [8, с. 10].

Гідність – внутрішня морально-етична категорія, що позначає самоповагу людської особистості. Вона є невід’ємною частиною особистості, її вродженою властивістю, ставитися до себе з повагою, незважаючи на те, як дану особистість сприймають й оцінюють інші члени суспільства. “Гідність – це ціннісне ставлення до себе як до представника роду “людина”, тому без поваги цінності іншого почуття власної гідності не з’являється... із втратою гідності змінюється вся система ціннісних координат” [15, с. 24].

Гідність має місце в основі утворення й розвитку всіх відносин у гуманістичному суспільстві. Визначається не матеріальним багатством або походженням, а знаннями, які людина отримала та застосувала на практиці, що є найціннішим духовним багатством. Без гідності не були б можливими в принципі надії і сподівання гуманізму на зростання та моральне вдосконалення людини і людства.

Універсальність же свободи проявляється в здатності індивіда завжди й в усьому бути гуманно вільним, якщо для цього не існує непереборних перешкод. Свобода – невід’ємно ціннісна екзистенціальна підстава гуманізму. Відповідно вона трактується як щось відмінне від свавілля. Тільки на основі свободи можуть народжуватися такі якості та

цінності людини, як гідність, незалежність, творчість. Для гуманізації та позитивної реалізації свободи необхідний синтез волі з такими позитивними якостями, які могли б звести до мінімуму можливість негативних, егоїстичних проявів. Особливо важливим у цьому випадку є поєднання свободи, розуму й відповідальності. Адже саме людина відповідальна за здійснювані нею дії перед обличчям закону, свободи, гідності та прав інших. “Гуманізм дотримується золотієї середини, а саме використання балансу власних і суспільних інтересів рівною (наскільки це можливо) мірою” [12, с. 83]. Гуманізм – дитя свободи, а тому навіть людяність вимірюється ступенем її волі: “Універсальність свободи як цінності полягає у здатності людини бути гуманно свobodною завжди, скрізь і в усьому...” [12, с. 83–84]. Саме свобода визначає якість людського життя. “Гуманістичні цінності включають у себе свободу як характеристику олюднення буття, а міра свободи, своєю чергою, визначається ступенем здійснення людиною благих цілей” [16, с. 33].

Виокремлюємо ціннісну ідею моральної згоди між окремими людьми, групами, партіями, націями та країнами, що пронизує всі сфери людської діяльності. Гуманісти виступають проти світових, громадянських, національних воєн, оскільки війна являє собою знищення людей і тому є антигуманною у своїй основі. Будь-яка конфронтація в суспільстві повинна вирішуватися не війною, а мирним шляхом на основі принципу злагоди і справедливості. Якщо такий спосіб вирішення конфлікту неможливий, війна, як зло, повинна придушуватися силою в гуманних цілях. Цінністю є принцип творчості людини в будь-яких її формах. Творчість є одним із найбільш складних явищ людського життя. Його результати можуть бути як творчими, так і руйнівними. Творчість вирізняється особливою глибиною, мобілізованістю людини для здійснення творчої дії та реалізації свого задуму. Гуманістична цінність творчості пов’язана зі створенням різних реальностей, що зміцнюють і збагачують людське життя, розширюють позитивні можливості людини, які констатують виникнення нових цінностей. Однак для творчої праці повинні існувати конкретні стимули, як, наприклад, справедлива винагорода за працю.

Моральні цінності гуманізму вимагають від людини діяти так, щоб сума людських страждань зменшувалася, а сума щастя – зростала. Жодне суспільство не зможе проіснувати довго, якщо воно допускає серед своїх членів масове порушення загальнолюдських норм моральності. Цей принцип повинен визнаватися всіма людьми. Світський гуманізм як етичний принцип – результат загальнолюдського морального досвіду, який повинен передаватися з покоління в покоління і сприяти формуванню та розвитку цілісної особистості.

Гуманізм орієнтований на життя. Він визнає науку і техніку, але завжди має на увазі моральні цінності – людську гідність, терпимість, миролюбність; загальнолюдські норми моралі однакові для всіх цивілізацій, вони визнаються людьми всюди незалежно від їх культурної та релігійної належності. Вони полягають у такому: кожна людина повинна говорити правду, тримати слово, бути чесною, широкою, доброзичливою, надійною і відповідальною, проявляти вірність, розуміння і вдячність; бути неупередженою, справедливою і терпимою; вміти осмислювати й долати відмінності між людьми і прагнути до співпраці; не домагатися чого-небудь хитрістю або насильством, не завдавати каліцтва або якої-небудь шкоди іншим людям. Гуманізм утверджує загальнолюдські моральні норми, водночас допускає різноманітність поглядів на людські цінності, що аж ніяк не означає виправдання аморальної форми поведінки людини. Терпимість гуманістів до різних способів життя не обов’язково має на увазі їх схвалення. Гуманістичний світогляд учить тому, що свобода передбачає відповідальність. Кожна людина живе в соціумі й повинна узгоджувати свою поведінку з іншими членами суспільства, усвідомлювати свою відповідальність та обов’язки стосовно інших.

Модернізуючись і розвиваючись, гуманізм неухильно зміцнює свою присутність у культурі та здебільшого визначає духовну долю людства. Свою місію в житті світової

спільноти гуманізм виконує як стратегічний партнер розуму і науки, як основа виховного й освітнього процесу, як інтелектуальна, моральна і правова складова демократії. Людина, яка володіє зазначеними якостями, протиставляє шкідливим звичкам, заборонам, табу, забобонам моральне здоров'я, культуру поведінки, спілкування, вищі моральні цінності, вміння співвідносити свої інтереси з громадськими, вміє орієнтуватися в актуальних глобальних проблемах сучасності. Адже гармонійність розвитку людини чималою мірою залежить від стану суспільних відносин.

Серед дослідників світського гуманізму існує широкий спектр думок з багатьох спірних питань, зокрема щодо визначення його ціннісних установок. Мільйони розсудливих людей поділяють моральні ідеали світського гуманізму, живуть повноцінним життям і беруть участь у творенні більш людяного і демократичного світу.

1. Фролов И. Т. О человеке и гуманизме: работы разных лет / И. Т. Фролов. - М. : Политиздат, 1989. - 558 с.
2. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. - М. : Политиздат, 1986. - 223 с.
3. Бандурка О. Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз) / О. О. Бандурка : дис. ... д-ра філос. наук : 12.00.12. - К, 2003. - 403 с.
4. Что такое ценности? [Электронный ресурс] / Российское гуманистическое общество, Центр исслед. свободомыслия и гуманизма. - Режим доступа : <http://hum.offlink.ru/education/kurses/values/values1>.
5. Ч рный Ю. Ю. Современный гуманизм / Ю. Ю. Ч рный // Философия в XX веке : сборник обзоров : в 2 ч. - М. : ИНИОН РАН, 2003. - Ч. 2. - С. 165-167.
6. Хайек Ф. Право, законодательство та свобода / Ф. Хайек. - К. : Сфера, 2000. - Т. 3. - 252 с.
7. Кувакин В. А. Твой рай и ад : Человечность и бесчеловечность человека (Философия, психология и стиль мышления гуманизма) / В. А. Кувакин. - М. : [Логос] ; С. Пб. : Алетейя, 1998. - 357 с.
8. Куртц П. Запретный плод. Этика гуманизма / П. Куртц ; пер. с англ. I. В. Кувакин ; под ред. В. А. Кувакина. - Изд 2-е, испр. - Гуманист. общ-во, 2002. - 342 с.
9. Радченко О. Б. Суб'єкт-суб'єктність як метод морального впливу на сучасну українську молодь / О. Б. Радченко // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". - 2012. - № 21. - С. 275-283.
10. Конфуций. Беседы и суждения Конфуция / Конфуций ; сост., подгот. текста, примеч. и общ. ред. Р. В. Грищенко ; предисл. Л. С. Переломов. - С. Пб. : Кристалл, 1999. - 1119 с.
11. Волков Ю. Г. Ното Нипанус. Личность и гуманизм / Ю. Г. Волков ; науч. ред. А. В. Дмитриев ; Акад. соц. наук. - Челябинск, 1995. - 221 с.
12. Гвишвили Г. В. Гуманизм и гражданское общество / Г. В. Гвишвили ; под ред. и с предисл. проф. В. А. Кувакина ; Библиотека журнала "Здравый смысл". - М. : РГО, 2003. - 239 с.
13. Гинзбург В. Л. Международное гуманистическое движение и "Гуманистический Манифест 2000" [Электронный ресурс] / В. Л. Гинзбург, В. А. Кувакин. - Режим доступа : <http://www.humanism.ru/ginzburg11.htm>.
14. Гиренок Ф. И. Крушение идеалов гуманизма [Электронный ресурс] / Ф. И. Гиренок // XII Фроловские чтения : науч. конф., 20 ноября 2012. - Режим доступа : <http://www.frolov-it.ru/xn.html>.
15. Круглов А. Что такое достоинство? / А. Круглов // Здравый смысл : За гражданское достоинство : материалы конф. - Спецвыпуск (апрель). - 1999. - С. 22-24.
16. Решетников В. А. Специфика современного гуманизма как культуры / В. А. Решетников // Современный гуманизм: проблемы и перспективы. - Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2004. - 243 с.

The historical development and establishment of secular humanism in terms of its value basis formation's is analyzed. The author reveals a complex, contradictory nature of values, its antinomical nature and possible distortion. The submitted hierarchy and the basic criteria for the formation of humanistic values in moral activity of personality is represented. Moral values, existential values that are directly related to human life itself, societal values are considered. The author proves that humanistic values use the scale "humanely - inhuman" as a basis. All that corresponds and does not oppose to humaneness becomes a value of humanistic worldview. All what opposes, or consists of a combination of positive and negative deserves to be construed as pseudo- or quasivalues.

Keywords: *humanism, secular humanism, value, love of life, compassion, dignity, freedom.*